

Hajdu Tibor

Korszerű előrelépés az 1919-es Tanácsköztársaság történetírásában

(Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma.

Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története.

Jaffa, Budapest. 2021. 608. p.)

Hatos Pál könyve jelentős lépés előre a Tanácsköztársaság sokat vitatott historiográfiájában. Túl szép stílusán, ötletgazdagságán, új kutatásain és más eredményein túl azzá teszi, hogy az eddigi összefoglalásoktól eltérően igyekszik minden lényegeset valóság-hűen megírni. Nem azt mondom ezzel, hogy „objektív”, mert háborúról, forradalomról nem lehet objektíven írni; valamelyik oldalon csak kell állni: a szerző szükségesnek látja-e a forradalmat, felkelést áldozataival együtt. Hatos nem rokonszenvez a Kommünnel, ez már a címből is kiderül. Amiben különbözik a legtöbb korábbi feldolgozástól, hogy leplezetlenül kimondott véleménye, értékelése mellett igyekszik a tényekhez ragaszkodni, akkor is, ha azok nem illenek koncepciójához. Akinek ez sikerül, az emeli a magyar történetírás színvonalát.

Eddig többnyire a Tanácsköztársaságot elítélő, nem ritkán rágalmozó, vagy ellenkezőleg, fényes oldalát kiemelő műveket olvashattunk – a magamét is¹ –, a tárgyyszerűséget elérni nehéz, de nem lehetetlen. Kérdés, hogy érdemes-e „objektivitásra” törekedni. A történész elrejtheti saját véleményét, de ezáltal éppen az olvasó orientálásáról mond le. Hatos nem rejti el szubjektív véleményét, de ragaszkodik a tényekhez – talán ezzel többet tud meg az olvasó, mintha a szerző az aligha elérhető „teljes objektivitás” ködébe burkolózna.

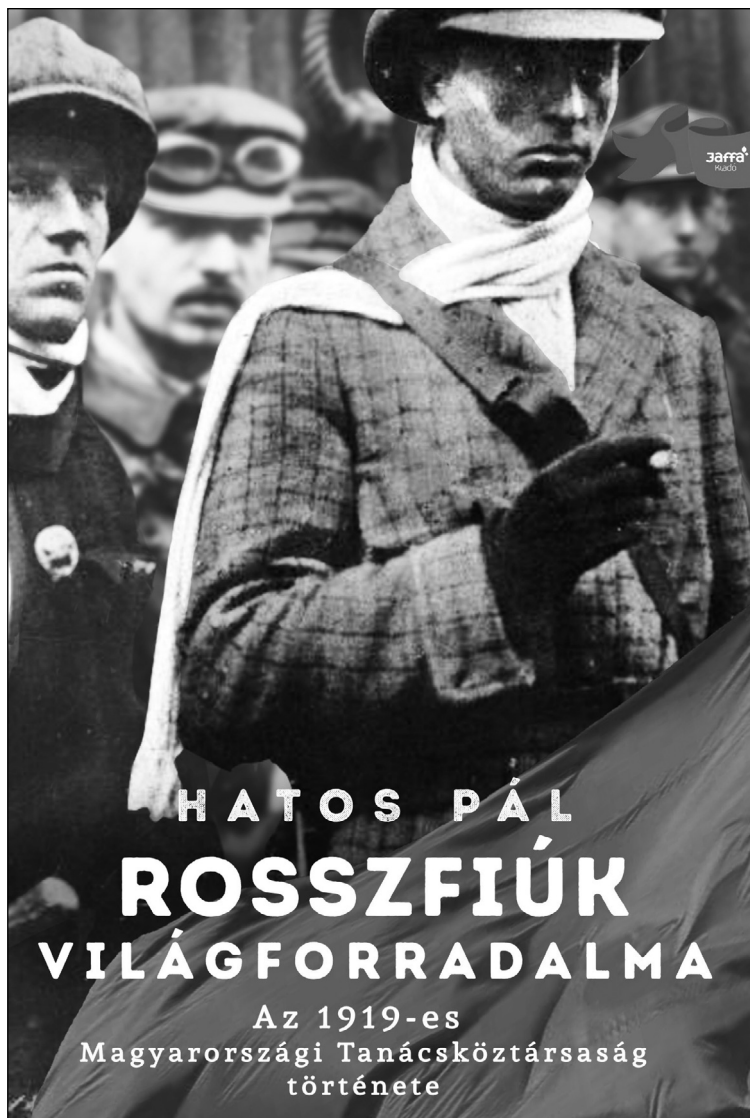
Ezzel jár, hogy szemben a gyakran megfogalmazott véleménnyel, mely szerint a Tanácsköztársaság „nem része a magyar történelemnek”, Hatos leszögezi: „a Tanácsköztársaság történetét sokan zárnák ki a magyar történelemből, pedig akarjuk, nem akarjuk, része annak.” Ehhez hozzáfűzhetném: miután ma már általános vélemény, hogy 1919-ben a Tanácsköztársaság a világháború nélkül nem jön létre, azt azért senki sem állítja, hogy a világháború nem része a magyar történelemnek.

A *Múlt és Jövő* olvasóit bizonyára érdekli, mit olvashatunk Hatos könyvében a Tanácsköztársaság egyik legvitatottabb „kérdéséről”, az ún. zsidókérdésről. Hatos erről is tárgyilagosan ír, annyiban talán túl sokat is, hogy ez a „kérdés” igazán nem magyar, hanem közép- és kelet-európai probléma, számos vonása közös nálunk, Ausztriában, Németországban és Oroszországban, írtak is róla eleget. Erre Hatos is utal, megjegyezve, hogy a bolsevikellenes szocialisták nagy része is zsidó származású volt, így Lenin merénylője is. Arra, hogy mennyire indokolatlan volt nálunk a zsidóságot a kommünnel azonosítani, Hatos példaként hozza: a Horthyhoz csatlakozott első tiszti század fele kezdetben zsidó tisztekből állt, csak később szőlítették fel őket udvariánisan távozásra. (Ehhez hozzá tenném: a érettségizett zsidó fiatalok nagy része a békében tartalékos tiszti vizsgát tehetett, de nem nevezték ki tisztnak, a háborúban aztán velük enyhítettek a tiszthiányon. Ez feszültséget váltott ki a túlnyomórészt keresztény hivatásos tisztek körében, így a Horthy-hadseregben végül igen kevés zsidó származású tiszt maradt.) A zsidóság politikai megosztottságának bizonyítására felhossa, hogy a szegedi hitközség egy ideig pénzelte Horthy szervezkedését. Hogy a zsidó tőkésnek nem voltak kommunisták, azt felesleges bizonyítani. Az antiszemita hangulat azonban a háború előtt kialakult, ha nem előbb, a zsidó agitátorok emlegetése már azon alapult. Felesleges olyan sztereotípiákat idézni, hogy a zsidók piszkosak; Kassáknak, ellenkezőleg, Révai arany karperece volt visszatetsző. Hatos kitér arra is, hogy a Tanácsköztársaság szereplői végig kiemelkedő szerepet játszottak a Horthy-korszak politikusainak és propagandistáinak aljas antiszemita példatárában, megfelelően jellemezve annak színvonalát.

Az őszirózsás forradalommal nem kívánok foglalkozni, hiszen erről Hatos már sikeres könyvet írt. Talán csak egy kérdésben követte teljesen Hatos a Tanácsköztársaság történetírásának a párt-harcokból visszamaradt beidegződéseit, amelyek azt igyekeztek két oldalról bizonygatni, hogy a kommunista és szociáldemokrata pártoknak nem sok közük volt egymáshoz. (Nem térnék ki arra, hogy ez a hagyomány a mai szocialista irodalomban is visszatér.) Hatos egyszerre követi a szociáldemokrata és a kommunista hagyományt, mikor úgy ábrázolja a Kommünt, mint amiben a Kommunista Párt volt a domináns erő, noha mint a tények ismerőjének tudnia kell: nem így volt; Hatos színvonalához nem illik az olyan hamis és ízléstelen pesti viccre hivatkozni, mely szerint Garbai Sándor, az egyik legtekintélyesebb szakszervezeti vezető „csak azért lett a Kormányzótanács feje, hogy sábeszkor legyen valaki, aki aláírja az aktákat”, és valójában kevés befolyása volt. Pedig a szociáldemokrata vezetőknek mind a Tanácsköztársaság megalakításában, mind lemondásában döntő szerepük volt.

Hatos elfogadja a szociáldemokraták mentegetőzését, miszerint nem ismerték a kommunista vezetőket. Hogyne ismerték volna Kun Bélát – Buchinger emlékirataiban hosszan nosztalgiazik a fiatal Kun Béláról –, hogyne ismerték volna az olyan szakszervezeti vezetőket, mint Szántó Béla, Vántus Károly – aki 1907-től évekig az SZDP országos titkára volt – és sorolhatnám tovább; a prominens kommunisták kevés kivétellel az SZDP-ből jöttek. Amint az sem igaz, hogy a KP-ban „csak mutatóban akadt valódi fizikai munkás” (50.) – Chlepkó Ede, Cserni József, Hirossik János, Fiedler Rezső, Jancsik Ferenc, Karikás Frigyes, Rabinovics József talán nem volt munkás?

Elég nagyvonalúan kezeli a szerző a március 21. előtti hónap fontos eseményeit. Tévedés, hogy februárban a szociáldemokrata vezetők egységesen döntöttek Kun és társai letartóztatásáról (53.). A baloldaliak és a külföldön tartózkodó Kunfi utólag nem helyeselték, köztük Pogány sem. A minisztertanácsban Garami is kételkedését fejezte ki, tulajdonképpen csak Böhm volt határozott. Egy igen lényeges momentumot emelnék csak ki, amellyel mérsékeli a szociáldemokraták döntő szerepét, mi-

után március 21-re és a Vix-jegyzékre fókuszál: a szociáldemokraták, akik addig fő súlyt képeztek a Berinkey-kormányban, rádöbbsentek, hogy a választás után hatalmuk mérséklődhet. Az 1920-as választás eredményét ismerve, ma már tudjuk, hogy az addig lebecsült Nagyatádi Szabó István Kisgazdapártja a fejükre nőtt volna. A demokratikus választás elvi hívei olykor csalódnak a várható eredményben.

Magával kerül ellentmondásba Hatos, amikor tényszerűen leírja, hogy milyen erélyesen tiltakoztak a szociáldemokrata népbiztosok például a Kormányzótanács április 26-i ülésén az értelmetlen kivégzések ellen, vagy májusban Böhm és Haubrich hogyan érték el Cserny csapatának („Lenin-fiúk”) felosztatását. Vagyis nem egyszer eredményesen szembeszálltak a kommunisták túlzásaival.

Vitatható, hogy lebecsülően ír a kormány színvonaláról; nézetem szerint az nem maradt alatta a későbbi kormányok – akár a mai – színvonalának, tekintettel a később világhírűvé vált tudósokra. Ugyanakkor az első magyar kommunista kormányt nevezi a Kormányzótanácsot (92), noha pontosan tudja, hogy a szociáldemokrata tagok minden összetételben többségben voltak.

Valóságghűen írja le főleg a fővárosi lakásnyomort, az élelemhiányt és ezek szerencsétlen megoldási kísérleteit, bár nézetem szerint nem hangsúlyozza eléggé, hogy mindez elsősorban a világháború következménye volt, sokban hasonló a második világháborús hátország szenvedéseéhez, aminthogy a Kommün problémái és persze létrejötte is nagyrészt a világháború következményei voltak. Általában jónak találok a tények leírását, némi gonoszkodással együtt, amit az olvasó persze szívesen olvas. Ahol inkább lennének ellenvetéseim, az a tények teoretikus magyarázatának olykor elnagyolt kísérlete. Hogy Weiss Manfréd jobban szeretett dolgozni, mint gyártelepének egy-egy átlagos munkása, nem újság, de az ilyen nagy igazság nem köthető bármely korszakhoz, ahogy például az állandó mobilitás, Budapest társadalmi összetételének szüntelen változása sem – az ezzel járó nehézségekkel együtt.

Hogy a számos felvetett probléma közül csak egyet kommentáljak, szerintem elsősorban nem az volt a baj, hogy a pesti munkások vagy urbánus zsidó fiatalok nem ismerték a paraszti gondolkodást. A világháború éppen abban hozott változást, hogy a különböző közegből származó regrutákat összehozta, beszélgetéseikből sok mindent megtudtak egymásról, a frissen szerzett ismeretek mégsem szabadították meg a meggyőződéses marxistákat beidegződéseiktől, a városlakókat urbánus mentalitásuktól. Azt igazán mindenki tudta, hogy a parasztok többsége földosztást akar, de a lelkes agitátorok azért továbbra is meg akarták győzni őket, mennyivel jobb a szövetkezet. A hitbeli meggyőződést sem lehet egy jó előadással megváltoztatni (a rossz előadásokról nem is szólva).

Hitelesen írja le Hatos az ipari termelés problémáit, de míg a mérnökök forradalmi elképzeléseit jól bemutatja, a munkásság mentalitásáról meglehetősen sematikus képet fest. Persze mond az ember olyanokat, hogy „dolgozni senki sem szeret, sem én se senki más” – ráadásul ezt a közhelyet Garbai szájába adja, akinek nincs sikere Hatosnál –, a valóságban jobb volt a helyzet: a jó szakmunkás büszke volt a munkájára, ha kényszer nélkül nem is dolgozta agyon magát. „Az emberek, ha megtehetik, a semmittevés állapotában élnek” – idézi a

munkamániás Goethétől. A munkamorál valóban rossz volt általában, de ez nem a természetes állapot, hanem nagyrészt a háború, az anyagihiány, a spanyolnátha és rossz ételmezés következménye volt.

Megértőbb a szerző a parasztság problémáival, a vidék életével. Az irányítás fő hibái közé sorolja a nagy regionális különbségek figyelmen kívül hagyását, a sok, egymással is ellentétes központi rendelet kiadását és különösen a nagyszámú, sokszor kipróbálatlan politikai megbízott kiküldését. Ezek arrogáns fellépésükkel terrorizálták a tájékozatlan vidéki direktóriumokat – egy egyetértőleg idézett megjegyzés szerint a diktatúra inkább a politikai megbízottak, mint a proletariátus diktatúrája volt. Fenti problémákra számos jellemző példát hoz fel. Különös kedvvel hivatkozik groteszk jelenségekre – az egyházüldözés mellett a tájékozatlan helyi direktóriumot sokszor a pap (vagy a jegyző) irányítja. Vannak azonban problémák, amelyeket Hatos sem látszik teljesen érteni.

Így számomra érthetetlen ellenérzéssel kezeli a legindokoltabb első rendeletek egyikét, a törvénytelen gyermek státusának megszüntetését. Itt többnyire nem holmi erkölcsstelenségről volt szó, hanem adminisztratív problémákról, így a katonai szolgálatra még be nem sorozott legények házassági tilalmáról, vagy arról, hogy a katolikus egyház nem ismerte el a polgári jog szerint elváltak második házasságát.

Az irodalomról, művészetről szóló részek általában jók, de nem mentesek szerintem téves értékelésektől sem. Nem ő az első például, aki Kosztolányi antiszemizmusról ír, támaszkodva az ellenforradalmi *Új Nemzedék* hírhedt *Pardon*-rovatára. Nem nevezném Kosztolányit – zsidó feleségével és baráti körével – antiszemitának azért, mert jogos visszatetszést váltott ki belőle a túlzó fiatal újságírók álradikalizmusa. Úgy hiszem, félreérti Móricz Zsigmond soká publikálatlan 1919-es naplóját is. Móricz nyilván későbbi felhasználás céljából gyűjtötte, amit Leányfalun és útjain halott – így a korra jellemző rengeteg zsidózást is. De hogy gyűjtésének ezt a részét soha fel nem használta, ő, aki sosem céltalanul jegyzetelt, éppen azt bizonyítja, hogy nem kívánt a kor általános zsidózásában részt venni. Babitsról egy visszaemlékezés alapján azt írja, hogy „a cseh és román agresszió konzervatív hazafivá tette” (404.). Ez megalapozatlan állítás – Babits sohasem adta fel pacifizmusát 1914-től a Tanácsköztársaság bukásáig (vö. *Szittál-e lassú mérgeket* c. versével).

Nagy meglepéssel olvastam, ahogyan Hatos leleplezi Kratochvil Károlynak, a Székely Hadosztály parancsnokának önreklámizációját, s ezzel egy

máig viruló hazug legendát – az úgynevezett székelv rovásírás méltó párját. Nem Hatos fedezte fel, hogy a román megszállók legalább kétszerannyi magyart öltek meg, mint az ún. vörös terror, de neki talán még elhiszi a hazafias közvélemény. Ezért megbocsájtom neki, hogy például Kun Bélát „pesti hamiskártyásnak” nevezi – noha nem is volt pesti. A vörös terror talán túlzó bírálatára viszont feljogosítja, hogy reálisan összehasonlíttja, miként aránylott a Magyarországi Tanácsköztársaság terrorja az oroszhoz vagy a finn, a balti fehér terrorhoz. Kun iránti ellenszenvét azonban néhol nem tudja fékezni – így mikor Prónayhoz hasonlíttja (tudtommal Kun saját kezűleg nem gyilkolt); nem méltó továbbá a könyv színvonalához, mikor arról elmélkedik, hogy Kun magyar volt-e egyáltalán (396–399.).

Valóságghűen, túlzások nélkül írja le a szerző Horthy szerepét a szegedi ellenforradalmi mozgalomban. A ma terjedő Horthy-kultusz hatása csak annyiban jelentkezik, hogy szó sem esik a fegyveres ellenforradalom másik táborának vezérééről, a Horthynál 1919-ben nem kevésbé jelentős báró Lehár Antalról (a zeneszerző bátyjáról), aki azért szorult ki a politikából, mert ragaszkodott legitimistához, vagyis Habsburg-hű meggyőződéséhez.

Kivételes eset, amikor a jól tájékozott Hatos nyilván nem tudja, miért ölték meg a két Hollánt – apát és fiút. A katonák között ez az egyik leggyűlöltebb név volt. A fiatal Hollán – mint a felmentési ügyekért felelős HM osztályvezető – írta alá a szolgálat alóli felmentési kérések elutasítását a háború alatt. Persze a felmentéseket is – csakhogy a gyászoló család, érthető módon, nem arra emlékezett. Legalábbis vitatható, amit a III. hadtest visszavonásáról ír a júliusi tiszai támadás kezdetén – ezt a történetet Julier és mások is eltérően adják elő.

Hatos sem tudja pótolni a Tanácsköztársaság irodalmának nagy mulasztását, a Vörös Hadsereg halottai pontos számának megállapítását – ez a hadtörténetírás feladata lenne –, de legalább megközelítő adatot próbál adni – ez is fontos eredmény –,

eszerint az elesettek „száma a legnagyobb harcok ideje alatt, május–júniusban körülbelül 450 volt.” (403.)

Vannak a szerző precizitásától elütő, szenvedélyes stílusával kapcsolatos meggondolatlan kitételek. Ezekkel nem érdemes foglalkozni, egy odavetett, felesleges megjegyzés azonban különösen bántó számomra. A mártír miniszterelnök Nagy Imréről – akinek semmi köze sem volt a Tanácsköztársasághoz – a forradalom utóélete kapcsán azt írja: „egykori moszkovita és társait feljelentgető NKVD ügynök Nagy Imre” (477.). Látott Hatos Pál ilyen feljelentést Nagy Imre kézírásával? Mert én nem láttam. Láttam célzásokat és gyanúsításokat. Viszont több egykori moszkovita biztosított arról, hogy ezek rágalmak. Azokat a dokumentumokat, amelyeket az akkori szovjet vezetés kedveskedett a rendszerváltás idején az MSZMP-vezetés rendelkezésére bocsátani, a mai napig nem hozták nyilvánosságra, hogy hozzáértő kutatók megvizsgálhassák.

Nagyban emeli a könyv színvonalát a részletes és alapos jegyzetapparátus és névmutató. Egy, ha úgy tetszik, személyes emlékezéssel korrigálnék egy jegyzetet, amely szerint az ún. TAGYOB-iratok „csak a rendszerváltást követően kerültek vissza eredeti őrzési helyükre” (484.). Nem a rendszerváltás után: rögtön Sztálin halála után, mikor a Párttörténeti Intézet levéltára szakszerű vezetés alá került.

Végző soron azt kell mondanom: bár az említettek kivül vannak még a könyvnek vitatható személyes túlzásai, antipátiái, mégis jobb így, mintha a szerző gondosan kicentizte mondanivalóját; nagyobb hatással van az olvasóra – még azzal is, ha esetleg ellentmondásra készíti.

¹ HAJDU Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*, Budapest, Kossuth, 1969.

